

*Profesorowi Zygmuntowi Dulczewskiemu
w siedemdziesięciolecie urodzin
i czterdziestolecie pracy naukowo-dydaktycznej*

SYLWETKA NAUKOWA ZYGMUNTA DULCZEWSKIEGO

Pierwszy kontakt Zygmunta Dulczewskiego z Poznaniem i Wielkopolską miał miejsce w 1929 r. z okazji Powszechnej Wystawy Krajowej, którą zwiedził wspólnie z harcerską wycieczką szkolną. Był to ważny moment w jego życiu: świetna organizacja wystawy, czysto i wzorowo przygotowane na przyjęcie gości miasto, wzbudziły w 12-letnim chłopcu chęć zamieszkania w nim. Pragnienie to zrealizował po ukończeniu gimnazjum, gdy rozpoczął wyższe studia pedagogiczne i socjologiczne. Wówczas zetknął się ze znakomitościami polskiej socjologii. Na Uniwersytecie Poznańskim znalazł się pod silnym wpływem osobowości i autorytetu naukowego prof. Floriana Znanieckiego. Równocześnie był słuchaczem na Wyższym Katolickim Studium Społecznym (uczelni założonej przez prymasa Polski, kardynała Augusta Hlonda), w którym socjologię i psychologię wykładał dr Tadeusz Szczurkiewicz. Ten ostatni przyciągnął go do organizowanych przez siebie badań nad bezrobotnymi miasta Poznania. Te pierwsze kontakty z Poznaniem i poznańskimi socjologami zaważyły na tym, że całą swą późniejszą działalność badawczą Z. Dulczewski związał z poznańskim środowiskiem naukowym. Jednakże zmienne i trudne losy kraju, rodziny, także socjologii polskiej spowodowały, że najpierw kształcenie się, a następnie praca naukowa Z. Dulczewskiego natrafiały na przeszkody i były przerywane. Z. Dulczewski należy do tego pokolenia uczonych polskich, którzy nie mogli w pełni poświęcić nauce najlepszych lat swojej młodości: nie pozwalały na to warunki materialne i skomplikowane losy życiowe.

Urodzony 5 października 1916 r. w Kaźmierzewie (dzisiejsze woj. toruńskie), z rodziców posiadających gospodarstwo rolne, został wczesnie osierocony. Oparcie znajdował u starszego brata Henryka, nauczyciela i działacza społecznego w Tuchowie, którego pomoc umożliwiała Mu naukę. Uczył się w Płocku, tam otrzymał świadectwo dojrzałości (w 1935r.). Rozpoczęte na UP studia przerwał wybuch wojny we wrześniu 1939 r. Z. Dulczewski musiał wówczas opuścić Wielkopolskę. W czasie okupacji pracował jako robotnik leśny na terenie powiatów rypińskiego i lipnowskiego. Najbliższa rodzina doznała prześladowań ze strony okupanta. Dwaj bracia zostali zesłani do obozów koncentracyjnych — Henryk zmarł w Dachau w 1940 r. Szwagier — nauczyciel — został zamordowany przez hitlerowców w Rypinie jesienią 1939 r. W latach 1940 - 1945

Z. Dulczewski działał w polskim ruchu oporu; w AK był komendantem odcinka pogranicza dwóch powiatów: rypińskiego i lipnowskiego. M. in. przeprowadzał akcję przerzutów i ukrywania zbiegłych jeńców wojennych oraz przeciwdziałał wciąganiu Polaków na niemiecką listę narodową (tzw. volkslistę). Działalność ta stała się podstawą do przyznania mu w latach powojennych członkostwa w ZBoWiD.

Jak zaznaczyliśmy, studia uniwersyteckie przed wojną związały go trwale z Poznaniem i Wielkopolską. Toteż wkrótce po wyzwoleniu w 1945 r. wrócił do Poznania: pracując jako urzędnik w Zarządzie Miejskim, równolegle kontynuował studia. Po złożeniu egzaminu magisterskiego objął na propozycję prof. T. Szczurkiewicza z dniem 15 maja 1947 r. etat starszego asystenta przy Katedrze Socjologii UP. Lata 1947 - 1951 to okres pracy Z. Dulczewskiego na uniwersytecie. Najpierw poświęcił wiele czasu urządzaniu warsztatu naukowego Katedry Socjologii, wyposażeniu jej w sprzęt i aparaturę naukową, skompletowaniu rozproszonego w czasie okupacji księgozbioru itp. Odbyswał w tym celu liczne podróże do antykwariatów miast uniwersyteckich w całej Polsce, a także do zabezpieczonych księgozbiorów poniemieckich na Ziemiach Odzyskanych. Drugą pasją młodego pracownika nauki stały się badania socjologiczne na Ziemiach Odzyskanych. Włączył się do prowadzonych pod kierunkiem prof. T. Szczurkiewicza badań nad tworzeniem się nowych społeczności na Ziemi Lubuskiej oraz nad osadnictwem rybackim na wybrzeżu Pomorza Zachodniego. Badania nad osadnictwem rybackim i tworzeniem się nowych kadr rybołówstwa morskiego absorbowwały go przez wiele lat i w późniejszym okresie opublikował na ten temat kilka rozpraw naukowych oraz książkę pt. *Rybacy bałtyccy. Zagadnienie stabilizacji społeczno-zawodowej*, Warszawa 1973.

Po 1950 r. — w związku ze znacznymi ograniczeniami swobód prowadzenia terenowych badań socjologicznych — Z. Dulczewski, podobnie jak wielu jego kolegów asystentów, zwrócił swoje zainteresowania ku badaniom z pogranicza historii i socjologii. W 1951 r. złożył egzamin doktorski na podstawie dysertacji pt. *Walka o szkołę na wsi galicyjskiej w świetle stenogramów Sejmu Krajowego 1861 - 1914*. Praca ta ukazała się drukiem w 1953 r. Materiały do jej napisania zbierał w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie.

W 1952 r. rozstał się z pracą uniwersytecką. Pracował kolejno: w Towarzystwie Wiedzy Powszechnej, w Instytucie Przemysłu Włókien Łykowych (w dokumentacji naukowo-technicznej) oraz przez kilka lat jako nauczyciel historii w szkolnictwie średnim. Nie przerwał jednak całkiem w tym okresie pracy badawczo-naukowej. Wynikiem jego studiów historyczno-socjologicznych były ogłoszone drukiem rozprawy na temat czasopiśmiennictwa Wielkopolski w XIX w. oraz książka pt. *Z dziejów prasy ludowej w Wielkim Księstwie Poznańskim 1848 - 1850*, Warszawa 1957.

Październik 1956 r. otworzył nowe perspektywy przed polską socjologią: powstały możliwości reaktywowania katedr i instytutów socjologicznych, tworzenia nowych placówek i prowadzenia znowu terenowych badań. W okresie tym zaczyna się też nowy ważny rozdział w życiu i działalności Z. Dulczewskiego. Zniesienie ograniczeń w rozwoju socjologii wyzwala w 40-letnim wówczas doktorze wielką energię w pracy organizacyjno-naukowej, pomysłowość badawczą, umiejętność przyciągania współpracowników, inicjatywy wydawnicze.

W 1956 r. przystępuje — na propozycję dyrekcji Instytutu Zachodniego w Poznaniu — do organizowania Sekcji Socjograficznej (przekształconej później w Zakład Socjologii Instytutu Zachodniego), której zostaje kierownikiem. Sekcja staje się ośrodkiem reaktywowanych badań socjologicznych nad Ziemiami Zachodnimi, a w uruchomionej w ramach jej działalności serii wydawniczej Instytutu Zachodniego „Ziemie Zachodnie — Studia i Materiały” publikuje się szereg wartościowych prac polskich socjologów (m. in. studia Stefana Nowakowskiego nad ludnością Opolszczyzny, Ireny Turnau nad mieszkańcami Wrocławia, Kazimierza Żygulskiego nad repatriantami i in.). Poważnym osiągnięciem tego okresu jest przeprowadzenie w latach 1956 - 1957 konkursu Instytutu Zachodniego na „Pamiętnik osadnika Ziem Odzyskanych”, którego plon zostaje wszechstronnie wykorzystany pod względem wydawniczym i popularyzacyjnym. Z inicjatywy i przy aktywnym współudziale Z. Dulczewskiego zostają zorganizowane dwa kolejne konkursy: konkurs Instytutu Zachodniego i miesięcznika „Nurt” na pamiętniki młodzieży urodzonej na Ziemiach Zachodnich (w 1966 r.) oraz konkurs Instytutu Zachodniego, Towarzystwa Przyjaciół Pamiętnikarstwa i Towarzystwa Rozwoju Ziem Zachodnich na pamiętniki mieszkańców Ziem Zachodnich (w 1970 r. z okazji 25-lecia powrotu tych ziem do Polski). Materiały z obu tych konkursów zostały również wykorzystane w szeregu publikacji¹.

Doświadczenia wyniesione z organizacji tych konkursów i teoretyczne uogólnienia ich wyników zapewniły Z. Dulczewskiemu pozycję czołowego znawcy metody autobiograficznej w socjologii i dały podstawę do wypracowania wzorca organizacyjnego konkursu naukowego na pamiętniki².

Drugim poważnym osiągnięciem Z. Dulczewskiego w owym czasie jest zorganizowanie najpierw w latach 1957 - 1959, a następnie w latach

¹ Do najważniejszych publikacji pamiętnikarskich należą: *Pamiętniki osadników Ziem Odzyskanych*, Poznań 1963, II wyd. 1970; *Młode pokolenie Ziem Zachodnich. Pamiętniki*, Poznań 1968; *Mój dom nad Odrą. Pamiętniki i wspomnienia, Zieleno*. Góra 1976; *Drugie pokolenie. Wspomnienia mieszkańców zachodnich i północnych ziem Polski*, Poznań 1978.

² Zob. m. in.: Z. Dulczewski, *O planowe i kompetentne organizowanie konkursów na pamiętniki*, Pamiętnikarstwo Polskie 1971, nr 1.

1968 -1969 kolejnych, systematycznych badań terenowych w wybranych miejscowościach Ziemi Zachodnich (głównie na Ziemi Lubuskiej, również na Pomorzu Zachodnim)³. Tego rodzaju badania, powtórzone po pewnym czasie, umożliwiające analizę porównawczą, stanowią rzadkość nie tylko w polskiej socjologii. W badaniach tych Z. Dulczewski ujawnił cechy nieprzeciętnego organizatora, które można było obserwować również w innych, późniejszych jego przedsięwzięciach. Wykazywał mianowicie żelazną konsekwencję w realizacji wszystkich etapów postępowania naukowego: opracowywał i ogłaszał drukiem koncepcję i założenia badań; organizował zespoły; przygotowywał badania od strony metodologicznej, finansowej, technicznej; udzielał indywidualnych konsultacji; zwoływał seminaria i narady badaczy; odbywał spotkania robocze z przedstawicielami władz terenowych, działaczami kulturalnymi i praktykami społecznymi, w czasie których przekazywano wyniki i spostrzeżenia mogące okazać się przydatne w ich pracy; doprowadzał do publikowania wyników badań w wydawnictwach naukowych i upowszechniania ich w wydawnictwach popularnych i periodykach regionalnych. Z inicjatywy Z. Dulczewskiego zostały zorganizowane w Zielonej Górze dwie narady socjologów prowadzących badania na Ziemi Lubuskiej oraz w Poznaniu cztery posiedzenia naukowe Instytutu Zachodniego z udziałem przedstawicieli władz wojewódzkich z Zielonej Góry. W 1958 r. stworzono przy władzach ówczesnego województwa zielonogórskiego (Prezydium WRN w Zielonej Górze) pierwsze w Polsce stanowisko radcy-socjologa.

Osiągnięcia w organizowaniu wszystkich tych przedsięwzięć nie byłyby możliwe, gdyby Z. Dulczewski nie czuł się w terenie — jako badacz-socjolog — jak przysłowiowa „ryba w wodzie”. Przypomnieć warto, że już pierwsza jego praca naukowa była oparta na badaniach terenowych. Było to socjologiczne studium wyzysku dozorców domowych przez właścicieli kamienic, przygotowane w latach 1938 - 1939 na podstawie wywiadów z ok. 90% dozorców domowych miasta Tarnowa (uznane za pracę dyplomową na Wyższym Katolickim Studium Społecznym w Poznaniu). W dziedzinie badań terenowych Z. Dulczewski kontynuował i wzbogacił najlepsze tradycje polskiej socjografii. Umiał nawiązać dobry kontakt z przedstawicielami wszystkich grup społecznych i instytucji oraz zapewnić sobie ich popar-

—————1

³ Zob. dwie prace zbiorowe będące wynikiem tych badań przygotowane i wydane pod redakcją Z. Dulczewskiego: *Tworzenie się nowego społeczeństwa na Ziemiach Zachodnich. Szkice i materiały z badań socjologicznych w województwie zielonogórskim*, Poznań 1961; *Społeczeństwo Ziemi Zachodnich. Studium porównawcze wyników badań socjologicznych w województwie zielonogórskim*. Poznań 1971. Zob. również artykuły Z. Dulczewskiego w *Przeglądzie Zachodnim: Organizacja badań socjograficznych na Ziemiach Zachodnich*, 1958, nr 2 i *Problematyka badań socjograficznych na Ziemiach Zachodnich*, 1959, nr 1.

cie. Załatwiał konkretne sprawy dla badanego środowiska. Budził zainteresowanie dla historii miejscowości. Stosował różnorodne techniki badawcze: obserwację uczestniczącą; wywiad swobodny i wywiad standaryzowany ze kwestionariuszem; stosował kwestionariusze statystyczno-demograficzne; gromadził i wykorzystywał materiały autobiograficzne, dane urzędowe i lokalne pamiątki historyczne; docierał do źródeł archiwalnych; zbierał dokumentację fotograficzną; wykorzystywał relacje prasowe. Warunki środowiska geograficzno-gospodarczego oraz stan materialny i kulturalny ludności inspirowały jego refleksję socjologiczną.

W okresie działalności w Instytucie Zachodnim Z. Dulczewski uzyskał stopień naukowy doktora habilitowanego. Podstawą kolokwium na Wydziale Filozoficzno-Historycznym UAM była książka pt. *Społeczne aspekty migracji na Ziemiach Zachodnich*, Poznań 1964. Książka spotkała się z żywym oddźwiękiem. Została zrecenzowana w trzynastu czasopismach, również za granicą.

Zainteresowania Z. Dulczewskiego problematyką ruchów migracyjnych, ujmowanie ich na tle porównawczym, pociągnęło za sobą propozycję pokierowania pracą dokorską obywatelki amerykańskiej polskiego pochodzenia zamieszkałej w Buffalo (USA). Uzyskał w tym celu stypendium Fundacji Kościuszkowskiej i spędził 6 miesięcy w USA — od września 1971 r. do lutego 1972 r. — udzielając konsultacji i kierując bezpośrednio prowadzonymi badaniami. W ich wyniku powstało opracowanie Eleonory Korzeniowskiej pt. *Imigranci polscy w Buffalo*, przyjęte i obronione jako rozprawa doktorska na Wydziale Filozoficzno-Historycznym UAM w Poznaniu w 1973 r.

W ten sposób Z. Dulczewski zbliżył się do problematyki polonijnej.

Konsekwencją było podjęcie się przez niego zorganizowania pierwszej w Poznaniu placówki naukowej zajmującej się tą problematyką. W 1973 r. powstał w Poznaniu Zakład Badań nad Polonią Zagraniczną PAN, którego kierownikiem był do 1974 r. Do dziś prace tego zakładu koncentrują się w dużej mierze wokół zagadnień i celów wytyczonych niegdyś przez Z. Dulczewskiego (nakreślonych m. in. w wypowiedzi pt. *Polonia bliżej kraju*, udzielonej redakcji czasopisma „Tydzień”).

We wspomnianym okresie uzyskał tytuł naukowy profesora nadzwyczajnego nauk humanistycznych przyznany przez Radę Państwa w październiku 1973 r.

W 1974 r. Z. Dulczewski powraca do pracy w uniwersytecie, na stanowisko nauczyciela akademickiego. Przechodzi do Instytutu Socjologii UAM, w którym organizuje i kieruje (do 1981 r.). Pracownią Autobiograficzną i Zakładem Historii Socjologii. W 1981 r. uzyskuje tytuł profesora zwyczajnego nauk humanistycznych. W tym samym roku, na ogólnym zebraniu pracowników i doktorantów, zostaje wybrany dyrektorem Instytutu Socjologii UAM i pełni tę funkcję przez jedną kadencję w niełatwym okresie do 1984 r. W grudniu 1982 r. — mimo trudności finanso-

wych, organizacyjnych i politycznych — udaje mu się przeprowadzić międzynarodową konferencję poświęconą Znanieckiemu (w stulecie urodzin tego uczonego), której materiały zostały opublikowane w języku angielskim przez Wydawnictwo Naukowe UAM w 1986 r.⁴

*

Dokonyjemy tutaj przeglądu dotychczasowego dorobku Z. Dulczewskiego z okazji potrójnej rocznicy: 70-lecia urodzin, 50-lecia pierwszego kontaktu z socjologią i 40-lecia objęcia pierwszego, etatowego stanowiska naukowo-dydaktycznego na uniwersytecie. Mimo trudnych okresów walki o byt, gdy sam utrzymywał 5-osobową rodzinę (żonę i trójkę dzieci), mimo własnych, powtarzających się kłopotów ze zdrowiem oraz trwałej, poważnej choroby w domu, w ciągu minionego czterdziestolecia Z. Dulczewski nigdy nie przestawał prowadzić badań i parać się pisarstwem naukowym.

Z punktu widzenia wkładu wniesionego do nauki, świetne wyniki przyniosły zwłaszcza jego zainteresowania problematyką Ziemi Zachodnich, zrośnięte silnie — dodajmy — z kierunkiem badań charakterystycznym jeszcze od czasów międzywojennych dla humanistycznego środowiska poznańskiego. Dorobek ten wyraża się pracami monograficznymi, wyborami źródeł autobiograficznych, redakcją prac zbiorowych, rozprawami ogłaszanymi w różnych wydawnictwach i czasopismach, publikacjami okolicznościowymi. Przyniósł Z. Dulczewskiemu liczne dowody uznania, m. in. Lubuską Nagrodę Kulturalną (1961), nagrodę miesięcznika „Odra” (1963), zespołową nagrodę naukową miasta Poznania i województwa poznańskiego (1964), tytuły: Honorowego Członka Lubuskiego Towarzystwa Kultury (1968) i Zasłużonego Działacza Towarzystwa Rozwoju Ziemi Zachodnich (1970) i odznaki honorowe za zasługi dla: miasta Poznania (1965), województwa zielonogórskiego (1970), województwa koszalińskiego (1979) oraz Dyplom Honorowego Członka Stowarzyszenia Działaczy Kultury Morskiej „nadany za wybitne zasługi w rozwijaniu kultury morskiej wśród społeczeństwa” (1977). W 1986 r. otrzymał odznakę: Zasłużonemu dla Opol-szczyzny.

W literaturze socjologicznej poświęconej Ziemiom Zachodnim przyjęło się nazywać ten obszar — ze względu na masowość migracji, gruntowną przemianą struktury demograficznej i warunków politycznych po drugiej wojnie światowej — „laboratorium procesów społecznych”. W publikacjach Z. Dulczewskiego znajdujemy drobniagowe, wnikliwie analizy procesów zachodzących w wybranych społecznościach tego obszaru. Dla tych

⁴ *A Commemorative Book in Honor of Florian Znaniecki on the Centenary of his Birth*, edited by Zygmunt Dulczewski, Poznań 1986.

analiz trafne wydaje się właśnie określenie: laboratoryjne. Odwołajmy się do kilku przykładów.

Na szczególną uwagę zasługują przeprowadzone przez Z. Dulczewskiego analizy: a) wojennych i powojennych migracji na Ziemiach Zachodnich oraz b) etapów tworzenia się nowego społeczeństwa na tym terytorium⁵. Opis sytuacji na Ziemiach Zachodnich zmieniającej się w wyniku przechodzenia frontu w 1945 r., w której dochodzi do zamiany ról między polskimi robotnikami przymusowymi a dotychczasowymi „panami” niemieckimi, jest dużym osiągnięciem Autora.

Z. Dulczewski wprowadził do literatury pojęcie „autochtonizacji” ludności osiedleńczej na Ziemiach Zachodnich. Analizę procesu autochtonizacji mieszkańców Pszczewa można uznać za mistrzowską z uwagi na bogactwo zebranej i wykorzystanej dokumentacji (odnoszącej się do niewielkiej społeczności lokalnej) i konsekwentne podporządkowanie całości materiału obserwacyjnego określonej wizji tej społeczności⁶. Równie wysoką ocenę można sformułować w odniesieniu do koncepcji i analizy procesu tworzenia się nowych społeczności regionalnych na Ziemiach Zachodnich (zagadnieniem kształtowania się nowych regionów Z. Dulczewski zajmował się na przykładzie Ziemi Lubuskiej)⁷.

Wzorem analizy socjograficznej jest studium rybaków bałtyckich. Znajdujemy w nim wnikliwy opis „ludzi nowych”, jacy pojawili się na Wybrzeżu i podjęli się — w obcych ich dotychczasowemu doświadczeniu Warunkach pracy, nowych środowiskach społecznych i nowym otoczeniu przyrodniczo-geograficznym — nie znanego im dotąd zajęcia: „uprawy morza”⁸.

Badania empiryczne na Ziemiach Zachodnich miały duże znaczenie dla teorii migracji i osadnictwa. Jak wskazał Z. Dulczewski, dotychczas najlepiej zbadano i opisano w literaturze socjologicznej ten schemat migracji i osadnictwa (najczęściej spotykany w życiu spo-

⁵ M. in. w pracach: *Niektóre aspekty tworzenia się nowego społeczeństwa na Pomorzu Zachodnim*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1961, z. 1; *Okres pionierski na Pomorzu Zachodnim*, Lud 1965; *Społeczne aspekty migracji na Ziemiach Zachodnich*, Poznań 1964 (zwłaszcza rozdziały III, IV i V).

⁶ Zob. rozprawy Z. Dulczewskiego: *Autochtonizacja ludności na Ziemiach Zachodnich*, w: *Tworzenie się nowego społeczeństwa*, s. 13-67; *Pszczew. Procesy autochtonizacji ludności*, w: *Społeczeństwo Ziemi Zachodnich*, s. 29-104.

⁷ Z. Dulczewski, *Tworzenie się nowych społeczności regionalnych na Ziemiach Zachodnich*, w: *Przemiany społeczne na Ziemiach Zachodnich*, pod red. W. Markiewicza i P. Rybickiego, Poznań 1967, s. 313-337.

⁸ Wymienię następujące opracowania Z. Dulczewskiego: *Materiały do przebiegu zasiedlenia Ustki 1945-1946*, Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza 1956, z. 2; *Z badań nad rybakami morskimi*, Rocznik Koszaliński 1966; *Z badań nad rybakami morskimi Środkowego Wybrzeża*, Rocznik Koszaliński 1968; *Rybacy kutrowi*, w: *Ludzie morza*, pod red. L. Janiszewskiego, Szczecin 1969; *Rybacy bałtyccy. Zagadnienie stabilizacji społeczno-zawodowej*, Warszawa 1973.

łecznym), w którym pewne grupy ludności przybywają do miejscowości już zasiedlonych, zamieszkanymi, zorganizowanymi, stanowiąc w nich zazwyczaj wyraźnie wyodrębnioną „mniejszość przychodzącą”. Natomiast schemat migracyjny występujący na Ziemiach Zachodnich nie ma bogatszej literatury. Zdaniem Z. Dulczewskiego, w zbiorowościach ludzkich na Ziemiach Zachodnich, dzięki oddziaływaniu tzw. nowego schematu migracyjnego (powstanie społeczności złożonych wyłącznie z przybyszów), zarysowały się dwie podstawowe tendencje: 1) dążenie do odtworzenia w pierwszym stadium osadnictwa tradycyjnego schematu migracyjnego, tzn. wytworzenia tego rodzaju sytuacji, w której jedna grupa uważa się za reprezentanta danej miejscowości i próbuje narzucić swoje wartości pozostałym grupom migrantów; 2) dążenie do przekształcenia nowego środowiska na modłę wniesionych doń dawnych wzorów społeczno-kulturowych.

Badania na Ziemiach Zachodnich miały również znaczenie dla teorii integracji społecznej. Z. Dulczewski określił następująco trzy podstawowe fazy, przez jakie przechodzi ludność osadnicza w procesach integracyjnych: 1) okres rozproszenia indywidualnego; 2) okres skupiania się w grupach regionalnych, powstawania w związku z tym izolacjonizmu grup regionalnych i antagonizmów międzygrupowych; 3) okres powtórnego rozpraszania się grup regionalnych przez styczności na terenie różnych instytucji społecznych, przez małżeństwa mieszane, pracę w zakładach itd. Okres ten był równocześnie pogłębianiem się związków ze społecznością lokalną jako całością.

Drugi owocny krąg badawczy Z. Dulczewskiego — to historia socjologii polskiej. Była to konsekwencja objęcia zakładu historii socjologii, do czego prof. (Dulczewski był dobrze przygotowany, interesował się bowiem żywo polską myślą społeczną, rozwojem metod i technik badawczych, a zwłaszcza twórczością swego pierwszego nauczyciela socjologii — Floriana Znanieckiego. Opracował koncepcję badań nad dorobkiem twórczym socjologii polskiej. Pod jego kierunkiem przygotowano na seminarium magisterskim i doktorskim kilkanaście prac poświęconych dorobkowi polskich socjologów i rozwojowi poszczególnych dziedzin socjologii. Sam w rezultacie siedmiu lat pracy badawczej, połączonej ze zbieraniem materiałów w różnych ośrodkach i krajach (w Poznaniu, Krakowie, Warszawie, Chicago, Urbana-Champaign, Zurychu) opublikował w 1984 r. pierwszą w literaturze światowej monografię poświęconą Znanieckiemu pt. *Florian Znaniecki — życie i dzieło*. Podjął ambitny plan opracowania dwóch dalszych tomów, z których jeden dotyczyć będzie systemu socjologicznego, a następny — recepcji twórczości Znanieckiego w nauce polskiej i światowej. W badaniach nad Znanieckim Z. Dulczewski demonstruje ponownie charakterystyczną cechę swego naukowego podejścia: łączenie pasji do wyjaśniania wszystkich kwestii wątpliwych, do ustalania faktów, z ich wszechstronną interpretacją.

Dzięki szperackim poszukiwaniom w bibliotekach i archiwach, również prywatnych, gromadzeniu korespondencji, prowadzonym wywiadam itp. zdołał odtworzyć drogę życiową Znanieckiego i nieznanne szczegóły dotyczące jego twórczości. Autorowi udało się ustalić mnogość faktów składających się na niezwykle bogactwo doświadczeń życiowych Znanieckiego w następujących głównych okresach jego życia: 1) latach młodości, 2) okresie pobytu w Szwajcarii i Francji (1904- 1909), 3) w czasie zamieszkiwania w Warszawie (1910 - 1914), 4) pierwszym okresie działalności w USA (1914-1919), 5) latach działalności w Poznaniu (1920 - 1939), 6) drugim okresie zamieszkiwania w USA (1939 - 1958). Osiągnięciem Z. Dulczewskiego jest podjęcie różnie naświetlanego przez socjologów polskich i amerykańskich zagadnienia udziału Floriana Znanieckiego w powstaniu dzieła *Chłop polski w Europie i Ameryce* oraz przeprowadzenie krytyki dotychczasowych stanowisk w tej sprawie; Z. Dulczewski z pasją i dociekliwością zdołał wyjaśnić kwestię indywidualnego wkładu każdego z autorów: W. I. Thomasa i F. Znanieckiego do ich wspólnego, pięciotomowego dzieła *The Polish Peasant*.

Pragnę jednak silnie zaznaczyć, że ta tendencja do ustalania faktów, do odtwarzania wydarzeń, do poszukiwań archiwalnych, do gromadzenia różnorodnej dokumentacji, charakterystyczna przede wszystkim dla badań historycznych, cechuje całą dotychczasową działalność naukową Z. Dulczewskiego (np. jego badania nad osadnictwem Ziemi Odzyskanych).

Z. Dulczewski jest autorem ośmiu monografii książkowych, redaktorem i wydawcą kilkunastu prac zbiorowych i wyborów źródeł autobiograficznych, autorem przeszło 180 rozpraw, artykułów, recenzji naukowych, referatów drukowanych w czasopiśmie polskich i w wersjach obcojęzycznych.

W ostatnich latach prof. Zygmunt Dulczewski otrzymał za swą działalność dydaktyczną i naukową szereg dalszych nagród i odznaczeń, m. in.: indywidualne nagrody Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki II stopnia w 1983 r. i I stopnia w 1986 r., Medal 40-lecia PRL w 1985 r. oraz tytuł Zasłużonego Nauczyciela PRL w 1986 r.

Andrzej Kwilecki